

LIETUVOS SOVIETŲ OKUPACIJOS MUZIEJAUS GALIMYBIŲ STUDIJA

Santrauka

Galimybių studiją (toliau – Studija) parengė viešoji įstaiga „Idėjos miestui“, remdamasi Lietuvos užsienio reikalų ministerijos suformuota užduotimi, lietuviškos ir užsienio literatūros ir šaltinių apžvalga, kompleksine situacijos analize, gerosios praktikos apžvalga.

Studijoje apžvelgiama bendra sovietų okupacijai ir komunistinių režimų istorijai skirtų memorialų, muziejų, ekspozicijų ir kitų atminties formų situacija Lietuvoje ir užsienyje. Keliamas klausimas, kokia atminties forma (memorialas, muziejus, edukacijos centras ar kt.) geriausiai atlieptų dabartinės situacijos problematiką, apžvelgiama, kiek moksliskai ištirta tema, tikrinamas idėjos tikslingumas, identifikuojamos temos, kurių neatspindi (ar ne iki galo atspindi) muziejų ekspozicijos. Vertinama su tema dirbančių muziejų infrastruktūra ir plėtros potencialas.

Įvertinus dabartinę situaciją konstatuojama, jog:

1. Rusijos karinės ir hibridinės agresijos akivaizdoje itin reikalinga grėsmių demokratijai prevencija ir svarbus tapo pilietiškumo ugdymas. Muziejai susiduria su istorijos perinterpretavimu ir dezinformacija. Vystant infrastruktūrą prioritetą turi būti teikiamas žaliojo kurso kryptiniai ir resursų taupymui. Ekonominė ir energetikos krizė gali turėti įtakos muziejų infrastruktūros plėtrai.
2. Dominuoja autentiškuose istoriniuose pastatuose, temiskai susietose vietose įrengti komunizmo muziejai. Komunizmo muziejų ir memorialų turinys dažniausiai orientuotas į vietinį kontekstą. Komunizmui ir nacizmui skirti muziejai kuriami atskirai. Užsieniečiai stokoja bazinių žinių apie komunizmo nusikaltimų mastą, vietiniai kitaip vertina istorinius įvykius, nepriklausomybės kartos nesupranta sovietinės sistemos veikimo ir jos žalingų padarinių.
3. Triumfinius monumentus keičia patyriminės erdvės ir alternatyvios atminties įprasminimo formos. Memorialams / memorialiniams muziejams būdingas kontekstualumas, ryški meninė raida ir paveikumas, aukšta estetinė kokybė.
4. Muziejai tampa edukacijos ir kultūros centrais, skatinančiais dialogą. Muziejų pasakojimai pamažu persikelia iš istorinių pastatų į naujai suprojektuotas šiuolaikines erdves. Naujuose muziejuose kuriamos lanksčios erdvės, siūlomos išplėstinės paslaugos, orientuotos į skirtingus lankytojų poreikius.

Atsižvelgiant į identifikuotą poreikį ir problematiką, formuojamos muziejaus koncepcinės gairės, tikslinami įstaigai keliami tikslai ir uždaviniai, formuojama potenciali muziejaus turinio kryptis – idėjinė ašis, identifikuojamas koncepcinių gairių išpildymui reikalingos infrastruktūros poreikis.

Konceptualiąja prasme siūloma muziejaus ekspozicijas formuoti keliomis teminėmis kryptimis:

1. Ekspozicijos dalyje „Trūkiai“ siūloma kontekstualiai ir nuosekliai parodyti Lietuvos okupacijos priežastis, priešistorę ir sovietų sistemos represinę pusę tiek stalinizmo, tiek ir vėlesnių sovietinių epochų metu (kai kurie gyventojų kontrolės metodai gali būti ir dalyje „Egzistenciniai pasirinkimai“, kadangi tai stipriai veikė žmonių egzistenciją). Šioje dalyje rekomenduotina siekti ne tiek pateikti pavienius faktus ar informaciją, kiek jų visumą, lūžius ir problemas, pojūčius ir patirtį išpūdžiui sudaryti.
2. Dalyje „Viltis“ siūloma pasakoti apie ginkluotą ir neginkluotą pasipriešinimą, kuris dažnai buvo vilties šaltinis (nors viltis nebūtinai pasiteisino ar buvo pagrįsta). Šioje dalyje siūlomos pasakoti temos yra gana skirtingos, bet jas jungia tam tikri aspektai. Jas galima pasakoti tiek tradicinėmis, tiek architektūrinėmis, tiek ir potyrio priemonėmis.
3. Ekspozicijų dalyje „Egzistenciniai pasirinkimai“ siūloma pasakoti apie egzistencinius žmonių būties pasirinkimus. Siūloma sukurti ekspoziciją parodant tipiškus karjeros ir gyvenimiškų pasirinkimų kelius, bandant išgyventi sovietinės sistemos kasdienybėje, kurioje veikė privilegijų ir tam tikros socialinės hierarchijos sistema, paremta socialiniu statusu, neretai persmelktą baimės ir kontrolės (nebūtinai jaučiamos). Kartu veikė ryšių, kyšių, blato ir gebėjimo prieiti prie išgyventi būtinų resursų sistema (pvz.: bazių vedėjai, sandėlininkai, medikai ir t. t.).

Remiantis suformuotomis muziejaus koncepcinėmis gairėmis vykdoma potencialių vietų muziejui įkurti paieška. Prioritetas teikiamas istoriskai su tema susijusiems objektams, apleistiems ar neįveiklinėtiems valstybei priklausančioms pastatams ir teritorijoms.

Vietos alternatyvoms vertinti sudaryta daugiakriterinė vertinimo sistema, kai kiekvienoje kriterijų grupėje išvedamas balų vidurkis. Vertinamos istorinės sąsajos su tema, pasiekiamumas, pritaikymas muziejinei veiklai, muziejaus koncepcijos įgyvendinimo potencialas, objekto paruošimas statyboms ir įvairūs apribojimai, didinantys projekto riziką. Nagrinėjama buvusi areštinė T. Kosciuškos g. 1, Vilniuje, Lukiškių kalėjimo kompleksas Lukiškių sk. 6, Vilniuje, Vilniaus koncertų ir sporto rūmai Rinktinės g. 1, Vilniuje, Sluškų rūmų konversijos galimybė T. Kosciuškos g. 10, Vilniuje, naujo muziejaus statyba sklype tarp A. Tumėno, A. Goštauto ir Geležinio Vilko g., Vilniuje, Tuskulėnų rimties parko memorialinis kompleksas su VRM kultūros ir sporto rūmų pritaikymu muziejinei veiklai Žirmūnų g. 1E, Vilniuje, Okupacijos ir laisvės kovų muziejaus išplėtimo į Vilniaus apygardos teismo rūmų pastatą Gedimino pr. 40, Vilniuje galimybė.

Įvertinus visas aplinkybes atrinktos trys vietos alternatyvos, kurios detalizuojamos:

1. KGB alternatyva: muziejaus plėtra KGB kvartale. Šia alternatyva siekiama vystyti Okupacijos ir laisvės kovų muziejų Aukų g. 2A, Vilniuje, pritaikant Vilniaus apygardos teismo rūmų patalpas, esančias Gedimino pr. 40, muziejinei veiklai.
2. VRM sporto ir kultūros rūmų pritaikymas muziejinei veiklai. Šioje alternatyvoje formuojamas memorialinis kompleksas, idėjiškai sujungiantis Tuskulėnų memorialinį kompleksą ir VRM sporto ir kultūros rūmus, kurie pritaikomi muziejui su Demokratijos atsparumo centru ir lauko ekspozicija. Svarstomi trys galimi koncepcijos įgyvendinimo scenarijai pagal intervenciją ir naujai sukuriama ploto dydį (VRM1, VRM2, VRM3). Atkreiptinas dėmesys, kad bet kuris scenarijus gali būti įgyvendintas, net jei ir nebus instituciškai sujungiamas su Tuskulėnų memorialiniu kompleksu (OLKM), abu objektai galėtų būti greta, bet veikti atskirai. Scenarijuose pateikiamos funkcinės programos telpa VRM pastate, muziejaus funkcijų perkėlimas ar esamų ekspozicijų performavimas šiame etape nedetalizuotas, tačiau ateityje tokia galimybė turėtų būti įvertinta ir permąstyta pagal pasirinktą institucinio valdymo modelį.
3. GO alternatyva. Šia alternatyva siekiama vystyti naują muziejaus pastatą sklype, esančiame tarp A. Tumėno, A. Goštauto ir Geležinio Vilko g., Vilniuje.

Kiekvienam detalizuojamam variantui atliekami finansiniai skaičiavimai: vertinamos reikalingos investicijos, galimos pajamos ir išlaikymo kaštai, socioekonominė nauda. Analizuojami galimi valdymo modeliai ir institucinės formos.

Bendrosios išvados

1. Muziejų infrastruktūros ir sovietų okupacijai skirtų ekspozicijų turinio analizė parodė, jog medžiaga pateikiama paviršutiniškai, yra daug neatskleistų temų, trūksta išsamaus giluminio pasakojimo apie sovietinę okupaciją, jos veikimo būdus ir mastą, poveikį ir žalą mūsų visuomenės sąmonei, poveikį individualioje perspektyvoje, egzistencinės prieigos atskleidimo ir iš to išplaukiančias galimas grėsmes ateityje, todėl tikslinga kurti naują atskirą valstybinio ar nacionalinio lygio muziejų, skirtą Lietuvos sovietinės okupacijos temai.
2. Atsižvelgiant į kompleksinę situacijos analizę, tikslingiausia naują muziejų formuoti OLKM rinkinių ir įdirbio pagrindu.
3. Buvęs KGB kvartalas yra itin svarbi ir neatsiejama sovietinės okupacijos pasakojimo dalis, todėl būtina išsaugoti dabartines KGB kalėjimo erdves, įženklinti KGB kvartalą ir jo prieigas formuojant Aukų gatvės skverą.
4. Atsižvelgiant į istorinį kontekstą, pasiekiamumą ir vietos tinkamumą muziejinei veiklai plėtoti išskirtos trys potencialiausios muziejaus steigimo / plėtos vietos alternatyvos:
 1. Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus plėtra dabartiniame pastatų komplekse;
 2. muziejaus vystymas VRM kultūros ir sporto rūmuose, Vilniuje, sujungiant šalia esantį Tuskulėnų rimties parką į vientisą kompleksą;
 3. muziejaus vystymas šalia LR Seimo esančiame laisvame sklype statant naują pastatą.

Muziejaus vietos parinkimo rekomendacijos

1. Atsižvelgiant į vietos istorinį, kultūrinį, urbanistinį, architektūrinį potencialą ir įvertinus galimas rizikas, socioekonominę naudą rekomenduojama kurti muziejų dabartiniuose VRM kultūros ir sporto rūmuose, Žirmūnų g. 1E, Vilniuje.

2. Rekomenduojama pritaikyti dabartinius VRM sporto ir kultūros rūmus muziejinei veiklai juos rekonstruojant: išsaugant dešinįjį korpusą ir statant naują priestatą vietoje sporto salių ir administracinės dalies (VRM2 arba VRM3 alternatyva).
3. Rekomenduojama ieškoti galimybių kartu su VRM sporto ir kultūros rūmais perimti patikėjimo teise valdyti ir Tuskulėnų memorialinio komplekso teritoriją ir objektus iš LGRTC: tokiu atveju galima dar sklandžiau ir efektyviau lauko ir vidaus erdves panaudoti muziejaus reikmėms. Steigiant muziejų OLKM pagrindu rekomenduojama KGB kalėjimą įtraukti į naują muziejų kaip padalinį, nepaisant to, kurią vietos alternatyvą pasirenkama įgyvendinti.
4. Rekomenduojama objektą vystyti kompleksiskai, kuriant betarpiškus viešosios erdvės ryšius su Tuskulėnų memorialiniu kompleksu:
 - įženklinti teritorijos prieigas kontekstualiomis informacinėmis priemonėmis;
 - plėtoti komplekso objektus sujungiančią takų sistemą;
 - įrengti lauko ekspozicines erdves dabartinių teniso kortų prieigose ir parkingoje vietoje;
 - kurti stipresnį ryšį su Neries upės krantine.

Muziejaus turinio ir ekspozicijų rekomendacijos

1. Rekomenduojama ne dubliuoti dabartinius naratyvus, o kurti konsoliduotą visuminį pasakojimą, orientuotą į egzistencinių pasirinkimų perteikimą, „didžiosios istorijos“ suasmėninimą, sovietmečio kasdienybės ir žmogaus bandymo išlikti joje tema gali tapti pagrindine konceptualiaja ašimi. Pasakojamos temos turėtų apimti tiek trauminę okupacijos patirtį, tiek ir įvairius gyvenimo sprendimus, nepamirštant bendro totalitarinių režimų nusikaltimų konteksto.
2. Rekomenduojama vengti vienbalsio linijinio pasakojimo, mokslinių teiginių iliustravimo, o rinktis priežastinius ryšius perteikiančias priemones, daugiaplanes ekspozicijas, atsižvelgiant į mokslininkų įdirbį. Rekomenduojama kurti maksimaliai patyrimines ekspozicijas pagal aukščiausius kokybės, estetikos ir įtaigumo standartus, pasitark ant išorės specialistus.
3. Rekomenduojama parengti detalią muziejaus turinio formavimo koncepciją, į kurios rengimą įtraukti įvairių sričių specialistus, nagrinėjančius sovietmečio klausimus: istorikus, menotyrininkus, kuratorius, muziejininkus, architektus, menininkus ir kt. Rekomenduojama numatyti pakankamai lėšų ir skelbti architektūrinius parodų ir nuolatinių ekspozicijų apipavidalinimo sprendinių konkursus.
4. Rekomenduojama sudaryti sąlygas bendruomenėms kurti kai kurias ekspozicijas, suteikti galimybę patiems lankytojams pildyti muziejų savo istorijomis, tapti dalimi (pvz., ekspozicijos dalis apie atmintį arba represuotus šeimos narius, kviečiant dalintis nuotraukomis ir istorijomis).

Muziejaus veiklos ir funkcijų rekomendacijos

1. Rekomenduojama steigti ne memorialinės, o istorinės paskirties muziejų, kuris ne (tik) įamžintų, bet ir aiškintų istoriją, ugdytų kritinį mąstymą, kvieštų diskutuoti.
2. Pagrindinės muziejaus funkcijos apibrėžtos Muziejų įstatyme pagal jų statusą, tačiau rekomenduojama papildomai numatyti patrauklias, lankytojams ir jų poreikiams skirtas erdves (susitikimams ir atokvėpiui, kavinę, suvenyrų parduotuvę, knygyną, šeimoms su mažyiais, dviračių / paspirtukų punktą ir pan.).
3. Rekomenduojama muziejuje įkurti Demokratijos atsparumo centrą, kultūros ir išplėstinės edukacijos erdvę, kurioje būtų puoselėjamos demokratinės vertybės, ugdomas pilietiškumas, formuojamas vertybinis visuomenės stuburas, telkiamos bendruomenės. Centre rekomenduojama numatyti bendruomenines, socialines bendradarbiystės, susitikimų ir renginių erdves, skaityklą ir pan.
4. Rekomenduojama plėtoti ne tik fizinį, bet ir virtualų muziejų: tai atvertų plačių galimybių visuomenei susipažinti su daugeliu tyrimų, padėtų kurti žmonių istorijų atminties banką, susipažinti su neeksponuojamais objektais ir pan. Rekomenduojama formuoti su tema susijusių muziejų klasterį, kuris įgalintų lankytojus dar geriau įsigilinti į temą, pasiekti šalies regionus, skatintų skirtingų vietos bendruomenių diskusijas. Rekomenduojama įsiliesti į tarptautinį su komunizmo tema dirbančių muziejų tinklą, organizuoti bendrus projektus, konsultuotis, reprezentuoti mūsų mokslininkų istorines išvadas.

Muziejaus valdymo ir institucinės formos rekomendacijos

1. Rekomenduojama OLKM pagrindu steigti valstybinio lygio muziejų – naują biudžetinę įstaigą, kurios savininkės teisės įgyvendintų LR kultūros ministerija arba kurti nacionalinio lygio muziejų – LNM padalinį.
2. Rekomenduojama naujo institucijos vadovo atrankai pasitelkti išorinę ekspertų komisiją, kurią sudarytų kompetentingi, temą ir muziejininkystę išmanantys ekspertai ir savo srities profesionalai, praktikai.
3. Rekomenduojama į muziejaus tarybą deleguoti kompleksinius sovietmečio istorinius tyrimus atliekančių institucijų (Vilniaus, Vytauto Didžiojo, Klaipėdos universitetų, Lietuvos istorijos instituto, LGGRTC, Tarptautinės komisijos sekretoriato ir kt.) atstovus.

Muziejaus kūrimo proceso rekomendacijos

1. Rekomenduojama sudaryti tarpinstitucinę muziejaus steigimo strateginę darbo grupę, kurią sudarytų URM, KM, FM, VRM atstovai ir kviestiniai išorės ekspertai, suinteresuotų institucijų atstovai. Rekomenduojama pirmiausia priimti politinį sprendimą dėl muziejaus steigimo / plėtros ir savininko parinkimo. Rekomenduojama KM aktyviai vystyti idėją ir perimti lyderystę.
2. Rekomenduojama sudaryti patariamąją išorinių ekspertų darbo grupę, kuri būtų atsakinga už koncepcijos plėtojimą, inicijuotų diskusijas, įtrauktų visuomenę, atliktų parengiamuosius darbus ir suformuotų būsimo įstaigos vadovo konkurso reikalavimus.
3. Priėmus principinį sprendimą dėl muziejaus vietos, parengti detalią muziejaus koncepciją, investicinį projektą ir numatyti ilgalaikes lėšas muziejui steigti. Inicijuoti atvirą tarptautinį architektūrinio projekto konkursą muziejui įrengti.
4. Rekomenduojama muziejaus veiklą pradėti nuo įžanginės parodos. Parengiamuoju laikotarpiu auginti būsimą muziejaus bendruomenę per renginius, edukacines programas net ir neturint savų patalpų.

Architektūrinių konkursų rekomendacijos

1. Rekomenduojama inicijuoti atvirą tarptautinį architektūrinio projekto konkursą muziejui įrengti.
2. VRM alternatyvos atveju konkursas turėtų apimti ne tik pastato vidaus erdvių pritaikymą ir išplėtimą muziejaus reikmėms, bet ir visą teritoriją, įskaitant Tuskulėnų memorialinio komplekso integravimą. Rekomenduojama konkurso dalyviams kelti tikslą maksimaliai išsaugoti VRM kultūros ir sporto rūmų vėlyvojo sovietmečio interjero vertinguosius elementus ir dvasią, ypač dešiniojo pastato korpuso. Rekomenduojama ieškoti naujos architektūros sprendinių nuolatinėms ekspozicijoms, leidžiant konkurso dalyviams laisvai interpretuoti kairįjį pastato korpusą ar net jį griauti.
3. KGB alternatyvos konkurso atveju rekomenduojama išnaudoti vidinius pastatų kiemus muziejaus plėtrai, įvertinti galimybes atsisakyti nelaikančiųjų konstrukcijų pertvarų. Rekomenduojama surengti atvirą Aukų g. skvero sutvarkymo konkursą, kartu pasiūlant ir vienijančią erdvės ženklinimo sistemą, kuri apimtų ne tik KGB kvartalą ir jo prieigas, bet ir Lukiškių aikštę, Lukiškių kalėjimą, Sausio 13-osios memorialą. Šis konkursas turėtų įvykti nepaisant to, kuri alternatyva būtų vystoma ar kam priklausytų naujasis muziejus.
4. GO alternatyvos atveju rekomenduojama išplėsti konkurso užduoties programą ir numatyti papildomų sinerginių funkcijų, kurios pagyventų vietą ir užtikrintų teritorijos lankytojų srautus. Rekomenduojama apsvarstyti muziejaus ir kongresų centro vystymo galimybes arba Lietuvos nacionalinio muziejaus su Lietuvos sovietų okupacijos muziejaus padaliniu statybą (jei būtų pasirinkta steigti muziejų LNM sudėtyje). Vystant šią alternatyvą rekomenduojama numatyti papildomą požeminį parkingą, kuris tarnautų aplinkinėms teritorijoms.

Studijos vadovė: dr. Inga Urbonaitė-Vadoklienė